
Euroatlantske integracije i Mediteran

LIDIJA ČEHULIĆ*

Sažetak

Posljednje veliko proširenje NATO-a i Europske unije intenziviralo je zanimanje euroatlantskih saveznika za područje Mediterana. NATO i EU šire spektar svojih instrumenata i mjera za suzbijanje novonastalih izazova sigurnosti i stabilnosti, smirivanje latentnih kriznih žarišta, ali i gospodarski oporavak zemalja te regije. Najnovija događanja pokazuju da bez uvažavanja povijesnog i kulturnog nasljeđa, nacionalnih interesa i realnih mogućnosti zemalja mediteranskog bazena ni NATO niti EU ne mogu samostalno pronaći adekvatna rješenja za dugoročnu stabilizaciju tog turbulentnog prostora.

Ključne riječi: NATO, EU, euroatlantski odnosi, Mediteran

Šire područje Mediterana, od Gibraltara do Bliskog istoka, prostor je na kojem se danas najintenzivnije prelamaju euroatlantski odnosi. Razlozi za to su višestruki, a mogu se podijeliti u dvije osnovne skupine:

1. stabilizaciju prilika na europskom kontinentu
2. rastuće izazove sigurnosti i stabilnosti u zemljama na južnim obalama Sredozemnog mora.

Glavni instrumenti euroatlantizma, NATO i Europska unija, redefinirali su i institucionalizirali svoje odnose s Rusijom, dogovorili konture nove europske sigurnosne arhitekture kao i konkretne snage za njezinu provedbu te otvorili svoja vrata novim članicama. Time su euroatlantski saveznici, uz sve raskole i nesuglasice, u konačnosti ipak prebrodili strategijske, političke i ekonomske potrese s kojima se Stari kontinent suočio nakon raspada bipolarne faze međunarodnih odnosa. Tako Europa ponovno ima solidne temelje

*

Dr. sc. Lidija Čehulić je docentica na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

i mogućnosti za daljnji razvoj i širenje ideje euroatlantizma i izvan njegovih postojećih institucionalnih granica.

Nasuprot tome, područje Mediterana raspadom bipolarne faze međunarodnih odnosa i svojevrsnog status quo u odnosima super sila na Mediteranu, postalo je jednim od najnestabilnijih regija svijeta. Izazovi sigurnosti i stabilnosti kreću se od klasičnih vojnih sukoba (Bliski istok, izraelsko-arapski sukob) do široke lepeze nevojnih izazova. Mnogi od njih recidiv su prošlosti, kompleksnosti i bogatstva različitih kultura, civilizacija, vjera, običaja, tradicija koje su se stoljećima isprepletale na prostoru koji je, kao spojnica triju kontinenata, oduvijek bio poprište najrazličitijih interesa, kako domicilnih, tako i međunarodnih aktera. Druga velika skupina nevojnih izazova sigurnosti na Mediteranu također vuče svoje korijene iz kulturno-povijesnog i sociološkog razvoja regije, ali se intenzivirala upravo novonastalim promjenama u novom svjetskom poretku početkom devedesetih godina prošlog stoljeća. Rastući ekonomski jaz sjevera i juga Mediterana, porast nezaposlenosti, razne zarazne bolesti, problem pitke vode, pitanje ekologije, velike migracije iz sela u grad, ubrzana urbanizacija, gospodarska stagnacija dio su svakodnevice velikog dijela zemalja, uglavnom južnog Mediterana. No, ono što euroatlantske saveznike danas najviše zabrinjava, porast je najrazličitijih oblika kriminala (trgovanje ljudima, drogom) te posebno rastuća proliferacija svih vrsta naoružanja, uključujući i opreme za proizvodnju oružja za masovno uništenje, kao i sumnja da pojedine zemlje Mediterana na najrazličitije načine pomažu teroriste i njihove aktivnosti. Već desetak godina Mediteran slovi za najmilitariziranije područje u svijetu, a nakon terorističkih napada na SAD i Madrid, šire područje Mediterana stavljeno je u sam fokus međunarodne borbe protiv terorizma. Međunarodna zajednica, a posebice euroatlantski saveznici, svjesni su da se zbog sve intenzivnije najrazličitije povezanosti i isprepletenosti modernog doba, sve te vojne i nevojne nestabilnosti vrlo lako mogu prenijeti ili utjecati i na razvoj odnosa u relativno stabilnim regijama svijeta. Pritom je Europa zbog neposredne geografske povezanosti s Mediteranom objektivno najranjivija.

Stoga su NATO i Europska unija intenzivirali svoja nastojanja približavanja Mediteranu te osmislili i prihvatili različite programe partnerstva, suradnje i pomoći namijenjene zemljama regije koju oplakuje Sredozemno more.

NATO i Mediteran

Sjevernoatlantski savez je od svog osnutka prisutan na Mediteranu (Portugal, Francuska, Italija) a u godinama hladnog rata iz primarno strategijskih razloga u Savez su primljene Grčka, Turska te nešto kasnije Španjolska. U hladnoratovsko vrijeme tzv. južno krilo NATO-a objektivno je bilo najnestabilniji dio Saveza, no ipak se smatralo da je Mediteran američko jezero. U bipolarnoj podjeli interesnih sfera i geostrateških pozicija euroatlantski sa-

veznici predvođeni američkom politikom nisu mogli u potpunosti spriječiti prisustvo Sovjetskog Saveza na Mediteranu. No američka VI. flota daleko je nadmašivala sovjetsku (*Sovmedron*), a Saveznici su bili nazočni na svim strateški značajnim punktovima europskog dijela Mediterana: Azorima, Ardahu, Roti, Jenitri, Sigoneli. Sovjetsku penetraciju na južni dio Mediterana u obliku vojnog zblizavanje s Libijom, Sirijom i Alžirom saveznici su kompenzirali jačanjem veza Francuske s Marokom i Tunisom, odnosno kasnije SAD-a i Egipta. Područje Mediterana dijelilo je sudbinu blokovske podijeljenosti Europe i tadašnje međunarodne zajednice, stoga nije bilo pošteđeno posljedica zahlađenja ili popuštanja u odnosima dviju super sila.¹

U posthladnoratovskom razdoblju, a poglavito nakon rušenja Berlinskog zida, raspada Sovjetskog Saveza i raspuštanja Varšavskog ugovora, Washington je dao do znanja da američka politika predvođena NATO-om ne namjerava napustiti Mediteran. Međutim, malo tko je već tada mogao predvidjeti da će upravo trusno područje Mediterana za savezničku, a poglavito američku politiku, imati odlučujuću ulogu u dva smjera:

1. Upravo mediteransko područje, točnije Balkan ili jugoistok Europe, poslužio je kao lakmus papir NATO-u da u praksi isproba proklamirane reforme svoje strukture, ciljeva i konkretnih novih snaga i načina za njihovu provedbu. Od davanja zelenog svjetla Zapadnoeuropskoj uniji – WEU za samostalno vođenje vojnih operacija, koncepta združenih multinacionalnih, višenamjenskih snaga – CJTF, novih misija (*peace keeping, peace monitoring, peace making*), davanja veće slobode zapadnoeuropskim saveznicima u izgradnji samostalnih snaga u odnosu na NATO (koncept zajedničke europske vanjske i sigurnosne politike i europskog sigurnosnog i obrambenog identiteta – CFSP, ESDI) i mogućnosti njihove praktičke realizacije na terenu, do prve u povijesti *out of area* akcije NATO-a i odluke da vojne snage Saveza sudjeluju u osiguranju Olimpijskih igara u Ateni. Američka politika iskoristila je oružane sukobe na prostoru bivše Jugoslavije, krize na širem području jugoistoka Europe ali i ostatku Mediterana da dokaže svim skepticima kako reformirani NATO, predvođen upravo čvrstom i odlučnom američkom politikom, može i mora ostati prisutan na današnjoj međunarodnoj sceni.

2. Mediteran je poslužio kao odskočna daska, ali i kao stabilno zaleđe pri velikom strategijskom pomaku američke politike prema Bliskom istoku, Perzijskom zaljevu i Centralnoj Aziji. Bez obzira na to kakav NATO i koje članice NATO-a će u budućnosti biti spremne i voljne slijediti taj američki iskorak, zadržavanje i modernizacija postojećih NATO baza na Mediteranu te izgradnja novih kao i mogućnost korištenja baza na teritoriju novoprimitljenih članica na Crnom moru svakako olakšavaju Sjedinjenim Državama prodor na azijski kontinent.

Promatrano s ta dva aspekta, može se zaključiti kako se i NATO-u i američkoj politici itekako isplatilo hladnoratovsko ulaganje i podrška zemljama

1

Detaljnije vidjeti u R. Vukadinović, *Mediteran između rata i mira*, Zagreb, 1987.

europskog dijela Mediterana te Clintonov odlučan ulazak na jugoistok Europe (Dayton, SECI, Kosovo), usprkos povremenom jakom protivljenju i američkog Kongresa i dijela zapadnoeuropskih saveznika.

Ne može se reći da je na početku postbipolarne faze međunarodnih odnosa postojala jasno razrađena strategija NATO-vog odnosno američkog pristupa i nove uloge na Mediteranu. Centralna i Istočna Europa gotovo u potpunosti zasjenile su subregiju Mediterana. Prodor NATO-a na Mediteran bio je više rezultat *ad hoc* političkih odluka potaknutih konkretnom situacijom i potrebama na terenu te razjedinjenosti i vojne nemoći zapadnoeuropskih američkih saveznika, nego koegzistentne NATO ili američke strategije.

U prvim postbipolarnim godinama Mediteran se nalazio na marginama strateških odluka i dokumenata NATO-a. Ako se i spominjao, bilo je to u negativnom kontekstu tragičnih događanja u njegovim pojedinim subregijama. Zabrinuti ratom u Perzijskom zaljevu i rasplamsavanjem sukoba na Bliskom istoku, čelnici NATO-a u Deklaraciji iz Rima 1991. godine ističu kako na "južnom Mediteranu i Bliskom istoku jačaju militantni režimi, proliferacija oružja za masovno uništenje i tehnologije za njegovu proizvodnju te balističkih raketa kojima režimi tog dijela Mediterana mogu gadati teritorij nekih europskih članica NATO-a".² U Deklaraciji iz Bruxellesa 1994. napominje se kako je "sigurnost Europe velikim dijelom vezana uz sigurnost i stabilnost na Mediteranu" te će NATO razmotriti mogućnosti uspostave "dijaloga, razumijevanja i međusobnog povjerenja zemalja regije".³ Za takav NATO-ov pristup svakako su najzainteresiranije bile članice NATO-a koje su i fizički graničile s južnim Mediteranom: Španjolska, Francuska, Italija, Grčka, Turska. Upravo one inzistiraju na jačanju inicijativa i mjera u cilju stabilizacije Mediterana. Jedna od njih je i uspostavljanje bilateralnih veza i kontakata ministara vanjskih poslova čelnika NATO-a s predstavnicima zemalja nečlanica NATO-a s Mediterana koje su za to iskazale interes. Za uspješniju suradnju NATO je u prosincu 1994. oformio i posebnu radnu grupu (*Council in Permanent Session*) čiji eksperti su imali zadaću analizirati situaciju na terenu, predložiti teme od obostranog zajedničkog interesa te pomoći u organizaciji neposrednih bilateralnih susreta. Kao rezultat tih aktivnosti u veljači 1995. pet mediteranskih zemalja: Egipat, Izrael, Mauritanija, Maroko i Tunis pozvane su na dijalog s NATO-om, u studenom 1995. pozivu se odazvao Jordan, a u veljači 2000. dijalogu se pridružio i Alžir. Taj program nazvan Mediteranski dijalog⁴ bio je, ustvari, sastavni dio

2

The Alliance's Strategic Concept agreed by the heads of state and government participating in the meeting of the North Atlantic Council, Rome, 8 November 1991, NATO Handbook Documentation, Brussels, 1999, str. 284.

3

Declaration of the heads of state and government participating in the North Atlantic Council (The Brussels summit declaration), Brussels, January 11, 1994, NATO Handbook Documentation, Brussels, 1999, str. 332.

4

"The Alliance's Mediterranean Dialogue", *NATO Handbook*, Bruxelles, 2001, str. 91-93.

NATO-ve reformirane postbipolarne politike regionalnog pristupa i kooperativne sigurnosti u Europi.

Tri su osnova cilja Mediteranskog dijaloga:

- a) doprinijeti sigurnosti i stabilnosti na Mediteranu
- b) pobošljati uzajamno razumijevanje i povjerenje zemalja Mediterana i NATO-a
- c) odagnati negativne percepcije o NATO-u u zemljama Mediterana.⁵

Program uključuje političku i praktičnu dimenziju suradnje s NATO-om. Politička predviđa bilateralne sastanke predstavnika NATO-vog Sjevernoatlantskog vijeća i ambasadora pojedine mediteranske partnerske zemlje, uz nazočnost glavnog tajnika NATO-a. Tu se uglavnom razgovara o mogućnostima konkretne bilateralne suradnje. O situaciji u široj međunarodnoj zajednici, uključujući i aktualne reforme Sjevernoatlantskog saveza, raspravlja se na multilateralnim skupovima na kojima su, uz predstavnike NATO-a nazočne sve zemlje Mediteranskog dijaloga.⁶ Praktična suradnja podrazumijeva mogućnost da pripadnici oružanih snaga zemalja Mediteranskog dijaloga posjećuju NATO-ve vojne baze na Mediteranu, uključuju se u NATO-ve znanstvene programe⁷, programe izobrazbe, treninga⁸, promatraju ili sudjeluju u NATO-vim civilnim i vojnim aktivnostima.

Čelnici NATO često vole isticati kako program Mediteranskog dijaloga počiva na pet osnovnih principa:

a) u suštini radi se o bilateralnoj suradnji svake zainteresirane zemlje i NATO-a

b) u njegovoj praktičnoj realizaciji postoj visok stupanj fleksibilnosti

c) nije diskriminirajući, sve zemlje potpisnice imaju jednako pravo i mogućnosti izbora oblika i intenziteta suradnje s NATO-om

d) program je komplementaran i otvoren za suradnju i s drugim međunarodnim institucijama i projektima s ciljem mira i stabilnosti na Mediteranu (Barcelonski proces Europske unije, aktivnosti OSCE-a)

5

"Dialogue with Mediterranean Countries", *NATO Today – building better security and stability for all*, Bruxelles, 2002, str. 26-27.

6

Jedan od značajnijih skupova održan je u listopadu 2001. na kojem je NATO informirao članice Mediteranskog dijaloga o planiranom NATO-vom odgovoru na terorističke napade na SAD 11. rujna 2001, uključujući i aktiviranje Članka 5. Washingtonskog ugovora.

7

Zemlje Mediteranskog dijaloga uključene su u i NATO-ov znanstveni program. U 2000. godini 108 znanstvenika iz partnerskih zemalja Mediteranskog dijaloga sudjelovalo je u različitim znanstvenim projektima koje je financirao NATO. *NATO Today – building better stability and security for all*, Bruxelles, 2002, str. 26.

8

Temeljem godišnjih ugovora zemlje Mediteranskog dijaloga šalju svoje osoblje na izobrazbu u NATO Defense College u Rim, Italija, te NATO School u Oberammergau, Njemačka. Izobrazba je vezana uglavnom uz razvoj civilno-vojnih odnosa, europsku obranu, kontrolu naoružanja, ekologiju i mirovne misije. 2001. godine 214 časnika zemalja Mediteranskog dijaloga sudjelovalo je u 50 različitih NATO-vih vojnih aktivnosti. Egipat, Jordan i Maroko sudjelovali su i u NATO-vim mirovnim misijama na Balkanu.

e) NATO sudjeluje određenim financijskim sredstvima u provedbi aktivnosti Mediteranskog dijaloga, no preferira se da zemlje same snose troškove svojih aktivnosti.⁹

Uspostava Mediteranskog dijaloga samo je protokolarno pozdravljena na, za reforme Sjevernoatlantskog saveza, povijesnom summitu njegovih čelnika u Berlinu 1996. godine.¹⁰ No, godinu dana kasnije, u Madridu je osnovana Mediteranska grupa za suradnju (*Mediterranean Cooperation Group*) kao forum za razmjenu mišljenja i jačanje suradnje između zemalja potpisnica Mediteranskog dijaloga i NATO-a. Tek na proslavi svog 50. rođendana u Washingtonu 1999. godine NATO je javno obznanio kako je "Mediteran područje od specijalnog interesa za Alijansu", a "Mediteranski dijalog važan integralni dio NATO-vog kooperativnog pristupa sigurnosti", stoga će se Savez u budućnosti zalagati za "jačanje suradnje sa zemljama Dijaloga na političkom, civilnom i vojnom planu".¹¹ Od tada pa do danas, partnerstvo, suradnja i dijalog okosnica su veza NATO-a i zemalja Mediteranskog dijaloga.

Nakon 11. rujna 2001. američka administracija označava terorizam kao glavnu prijetnju svjetskom poretku, a za nekoliko zemalja sa šireg područja Mediterana tvrdi da na razne načine pomažu teroriste. Stoga je na zasjedanju NATO-a 2002. u Pragu odlučeno da ojačana radna skupina pronađe module većeg zbližavanja i suradnje članica Saveza sa sedam zemalja Mediteranskog dijaloga, ali i zemljama šire regije.¹² Akcent je stavljen primarno na otkrivanje veza s potencijalnim teroristima te otkrivanje i sprečavanje proliferacije oružja za masovno uništenje u tom dijelu svijeta. Mediteranski dijalog postao je tako na summitu čelnika NATO-a u Istanbulu (28. i 29. lipnja 2004.) središnja inicijativa oko koje su postignuti novi, ovaj put mnogo konkretniji dogovori i modusi suradnje te skupine zemalja sa Sjevernoatlantskim savezom. Pohvaljujući ulogu Mediteranskog dijaloga u jačanju povjerenja i suradnje zemalja Dijaloga i NATO-a, u Završnoj deklaraciji summita odnosi NATO-a i sedam potpisnica Mediteranskog dijaloga uzdignuti su i deklarirani kao odnosi "pravog" partnerstva (*genuine partnership*) u cilju uspostave regionalne sigurnosti i stabilnosti.¹³ S tim ciljem NATO i zemlje Mediteranskog dijaloga obvezuju se da će:

9

The Prague summit and NATO's transformation, Bruxelles, 2003, str. 55.

10

Final Communique of the ministerial meeting of the North Atlantic Council (Including the Berlin decision on building a European security and defence identity within the Alliance), Berlin, 3. lipnja 1996, NATO Handbook Documentation, Bruxelles, 1999, str. 384.

11

The Washington Declaration signed and issued by the heads of state and government participating in the meeting of the North Atlantic Council, Washington D. C., 23-24 April 1999, *NATO Handbook*, str. 417.

12

Prague Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Prague on 21 November 2002, <http://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-127e.htm>

13

NATO's Mediterranean Dialogue Istanbul Cooperation Initiatives, <http://www.nato.int/docu/update/2004/06-june/e0629d.htm>

- a) jačati i širiti međusobni politički dijalog
- b) postići veći stupanj interoperabilnosti svojih snaga¹⁴
- c) provesti reforme obrambenih sustava zemalja Mediteranskog dijaloga
- d) aktivno se boriti protiv terorizma.¹⁵

Znatno je ojačana politička i praktična komponenta suradnje NATO-a i zemalja Dijaloga. Na političkom planu zadržana je redovita godišnja bilateralna i multilateralna suradnja članica Saveza i predstavnika zemalja Dijaloga (sada u formi 26+1, odnosno 26+7), ali je dodana mogućnost *ad hoc* sastanaka na ministarskoj razini, kada i ako to bude potrebno. No, ono što potvrđuje odnose pravog partnerstva su novine koje je NATO ponudio i omogućio potpisnicama Dijaloga u konkretnoj suradnji na civilno-vojnom planu. Za sedam mediteranskih zemalja (Alžir, Egipat, Izrael, Jordan, Mauritanija, Maroko i Tunis) u Istanbulu su otvorena vrata inicijativama, sredstvima i fondovima Vijeća za euroatlantsku suradnju (EAPC) i Partnerstva za mir (PfP). To znači i veću mogućnost sudjelovanja tih zemalja u NATO-vim vojnim i nevojnim misijama. Uz sve prednosti koje takva odluka donosi zemljama Mediterana, NATO ima i svoje zahtjeve. Oni su komplementarni zahtjevima koji stoje pred svima ostalim članicama programa PfP i EACP, a u prvom se redu odnose na reforme obrambenog sustava, uspostavu oružanih snaga kompatibilnih standardima NATO-a i osposobljenih za adekvatne odgovore novim nevojnim izazovima sigurnosti, transparentnosti vojnog proračuna te razvoj civilno-vojnih odnosa. NATO ističe kako prihvaća različitosti i specifičnosti pojedinih zemalja Dijaloga, stoga će individualni pristup ostati temelj odnosa suradnje s NATO-om, ali od sedam mediteranskih zemalja traži se veći stupanj međusobne suradnje i povezanosti u uspostavi mira i sigurnosti u regiji. Pritom se napominje kako je potrebno surađivati sa svim međunarodnim organizacijama (EU, OSCE, G-8) koje mogu pridonijeti stabilizaciji Mediterana, a u program Dijaloga pozvane su i nove zainteresirane zemlje regije. Ostala je otvorena i mogućnost da zemlje Dijaloga imaju svog/svoje predstavnike u Zapovjedništvu NATO-a u Monsu.

Europska unija i Mediteran

Kroz čitavu povijest europskog ujedinjavanja nakon Drugoga svjetskoga rata, koja je u konačnici i rezultirala uspostavom Europske unije, primjetan je kontinuiran interes i postojanje konkretnih veza zemalja koje su činile nukleus europskih integracijskih procesa i zemalja Sredozemlja. Ta upućenost zapadnih Europljana na šire područje Mediterana i obrnuto s jed-

14

U napomeni Deklaracije navodi se da će se interoperabilnost postići poboljšanjem međusobnih komunikacija, suradnjom na političkom i vojnom planu, zajedničkim treninzima i obukom oružanih snaga.

15

Vidi: nato.int/docu/comm/2004/06-istanbul/docu-meddial.htm

ne strane recidiv je prošlosti, odnosno dugotrajnih kolonijalnih veza koje su ostavile traga na cjelokupni društveno-politički, kulturološko-socijalni život i gospodarstva zemalja koje oplakuju Sredozemno more, a s druge objektivne funkcionalne upućenosti tih dviju regija jedne na drugu. S obzirom na činjenicu da se Europska unija svojom zajedničkom vanjskom i sigurnosnom politikom intenzivnije i konkretnije počinje baviti tek nakon raspada bipolarne faze međunarodnih odnosa, logično je da su, usprkos postojanja konkretnih institucionalnih oblika ekonomsko-političkog povezivanja dijela zapadnoeuropskih zemalja (Europska zajednica za ugljen i čelik, EUROATOM, Europska ekonomska zajednica, Europska zajednica) veze Europe i zemalja Mediterana nakon Drugoga svjetskog rata počivale uglavnom na bilateralnim ugovorima. Ugovor iz Rima 1957. uzima se kao startna osnova za koherentniju politiku tadašnje Europske ekonomske zajednice (EEZ) spram regije Mediterana jer su nakon njega potpisani i konkretni ugovori o ekonomskoj suradnji EEZ s Marokom, Alžirom i Tunisom. Unutar EEZ-a najveći zagovornik takve institucionalizacije veza sa zemljama Sjeverne Afrike bila je Francuska, čime je zasigurno željela održati kontinuitet odnosa sa svojim bivšim značajnim kolonijama, koje su početkom 60-ih godina prošlog stoljeća ili već postale nezavisne države ili vodile borbe za svoje osamostaljenje.¹⁶ Zbiivanja na svjetskoj, poglavito ekonomskoj sceni 70-ih godina prošlog stoljeća (pristupanje Velike Britanije, Danske, Islanda EEZ-u, ulazak Španjolske, Izraela u GATT, osnivanje UNCTADA-a, gospodarski šok izazvan tzv. prvom naftnom krizom) ukazali su Europljanima na to da je šire područje Mediterana regija s kojom ne samo da treba razvijati dobre gospodarske odnose, već najrazličitijim sredstvima i instrumentima doprinositi svekolikoj stabilizaciji te turbulentne regije. Tadašnja Europska zajednica svakako nije mogla ni smjela radikalnije iskakati iz prešutno definiranih i prihvaćenih podijeljenih interesnih sfera na političkom, gospodarskom i vojnom planu na Mediteranu i eventualnim samostalnijim djelovanjem spram pojedinih zemalja ili mediteranskih subregija narušavati stabilne bipolarne odnose i pravila bipolarnog ponašanja. U toj fazi međunarodnih odnosa maksimalno što je Europska zajednica mogla postići bila je razgranata mreža bilateralnih ugovora o suradnji, gospodarstvu, ekonomskoj pomoći, carinama, kvotama, preferencijalima i ostalim instrumentima vezanim uglavnom za ekonomsku suradnju pojedinih zemalja Mediterana i EZ-a. Koherentnija i sveobuhvatnija vanjska politika EZ spram šire regije Mediterana nastajala je kao proces potaknut:

1. promjenama unutar same Europske zajednice
2. promjenama međunarodnih prilika koje su svoj značajan trag ostavile upravo na širem prostoru Mediterana.

¹⁶

Detaljnije vidjeti u F. Zaim, "The Third Generation of Euro-Mediterranean Association Agreements: A View from the South", *Mediterranean Politics* 1999, No. 2, str. 31-39, N. Waites & Stavrides, "The EU and Mediterranean member States" *The Foreign Policies of EU's Mediterranean States and Applicant Countries in the 1990s*, Athens, ELIAMEP, 1999, str. 29-37.

U transformaciji Europske zajednice u Europsku uniju, EU se primanjem novih članica nije samo fizički širila, već je nadopunjavala postojeća te izgrađivala i usvajala nova adekvatna tijela, instrumente i programe svog djelovanja. Od primarno ekonomske zajednice temeljene na funkcionalnoj suradnji EU danas paralelno ističe i svoju političku i sigurnosnu dimenziju, što uključuje i postojanje zajedničke vanjske i sigurnosne politike. Regija Mediterana, koja predstavlja neposredno susjedstvo Europske unije, svakako je prostor na kojem se najlakše mogu projicirati i ostvarivati proklamirani ciljevi jedinstvene europske vanjske i sigurnosne politike. Mediteran može poslužiti EU ne samo za testiranje njezine nove koherentne politike, već i kao regija na kojoj će EU pokazati svoju unutarnju čvrstoću, jedinstvo i sposobnosti zajedničkog djelovanja na političkom, gospodarskom i sigurnosnom planu.

S druge strane, posthladnoratovskim promjenama i novim nestabilnostima koje su tako transparentno dnevno izražene na Mediteranu to europsko susjedstvo naprosto traži adekvatne koherentne odgovore i pomoć Europske unije.

Svjesni spomenutih realnosti čelnici Europske unije već 1992. godine na summitu u Lisabonu traže da EU renovira svoju politiku spram Mediterana. Smatraju kako je inzistiranje na održanju primarno gospodarskih oblika suradnje između EU i zemalja Mediterana u novom svjetskom poretku nedovoljno, te traže da EU definira svoju politiku spram Mediterana uzimajući u obzir novonastale političke, stratezijske i sigurnosne realnosti. U Završnoj deklaraciji summita ističe se kako Mediteran, a posebice "zemlje na južnim i istočnim obalama Sredozemlja, uključujući i Bliski istok, predstavljaju regije od stratezijskog interesa za EU, ne samo u sigurnosnom, već i u socijalnom pogledu".¹⁷

S vremenom se konkretiziraju novi oblici suradnje koji zahvaćaju područja koja nikada ranije nisu bila dominantna u reguliranju odnosa Europske zajednice i mediteranskih zemalja. U listopadu 1994. čelnici EU definiraju kako će EU učiniti više da pomogne zemljama Mediterana oko pitanja ilegalnih migranata, ekologije, proizvodnje energije te tranzicije njihovih gospodarskih i monetarnih sustava u smjeru tržišne ekonomije.¹⁸

Vrhunac zajedničkih napora Europske unije u približavanju regije Mediterana posthladnoratovskim euroatlantskim tendencijama svakako je usvajanje dokumenta pod nazivom Barcelonska deklaracija u studenom 1995. godine. Potpisivanje konkretnog ugovora između tadašnje Europske petnaestorice i dvanaest mediteranskih nečlanica EU (Alžira, Cipar, Egipat, Izrael, Jordan, Libanon, Malta, Maroko, Sirija, Tunis, Turska i predstavnici PLO-a) i danas služi kao formalni okvir za sistematičan, kontinuiran razvoj i produb-

17

C. Tsardanides, *The Renovated Mediterranean Policy of the European Community and Greece*, Atena, 1992, str. 42.

18

O konkretno učinjenom vidjeti u T. Dokos & F. Pierros, *The Mediterranean towards the 21st century*, Athens, 1996, str. 256-284.

ljivanje, kako ga Bruxelles često naziva, Euro-mediteranskog partnerstva (*Euro-Mediterranean Partnership*). Deklaracija pretpostavlja jačanje obostране suradnje i partnerstva na:

- a) političkom i sigurnosnom planu
- b) ekonomskom i financijskom planu
- c) socijalnom, kulturnom planu te poštivanje općehumanitarnih normi i pravila demokratskog ponašanja.¹⁹

S obzirom na postavljene ciljeve jasno je da se radi o dugoročnom procesu koji normativno nije vremenski ograničen, pa se tako osmišljena i dogovorena institucionalna suradnja često i naziva Barcelonski proces. Time je EU prvi put sagledala regiju Mediterana (sa svim njezinim specifičnostima i subregijama) u cjelini, nastojeći pridonijeti da Mediteran postane zona višeg stupnja političke, gospodarske, monetarne i vojne stabilnosti. Inzistiranjem na kulturno-socijalnoj suradnji i izgradnji elemenata civilnog društva nastoje se umanjiti tenzije i izazovi tzv. soft-security na tom prostoru (etničke, vjerske netrpeljivosti, pitanje neriješenih granica, prostitucija, ekonomsko izrabljivanje maloljetnika, migracije stanovništva, pitanje zagađenja okoliša). Barcelonska deklaracija predstavlja temelj za funkcionalni regionalni pristup EU Mediteranu kojim se ta regija nastoji, kako to Zapad često voli isticati, demokratizirati i uključiti u suvremene međunarodne tokove novog svjetskog poretka. EU još uvijek smatra kako je glavni preduvjet za sveobuhvatnu demokratizaciju Mediterana jačanje gospodarstva i monetarnog sustava mediteranskih zemalja, pogotovo ako se ima na umu veliki jaz u ekonomskoj razvijenosti tih dviju regija. Na tragu politike ekonomske pomoći i stvaranja zajedničkog tržišta, s kojom su Europljani i započeli svoj prodor na područje Mediterana, Barcelonska deklaracija predviđa uspostavu Zone slobodne trgovine između potpisnica deklaracije do 2010. godine. Time je usvojeni multidimenzionalni pristup EU Mediteranu u praksi ipak najviše sveden na pružanje ekonomske pomoći i gospodarsku suradnju EU i mediteranskih zemalja. Programima pomoći MEDIA I i MEDIA II Europska investicijska banka je u razdoblju od 1995. do 1999. odobrila povoljnih kredita pojedinim mediteranskim zemljama u vrijednosti od oko sedam milijardi ECU-a. Za razdoblje od 2000. do 2006. odobreno je 7.4 milijarde eura ekonomskih kredita ali i 5.35 milijarde eura donacija i pomoći za razvoj civilnog društva, poboljšanje zdravstvene zaštite, sustava obrazovanja i zaštite okoliša.²⁰ Praksa je pokazala da ukoliko EU želi stvarno ispuniti ciljeve iz Barcelonske deklaracije, prostor Mediterana mora sagledavati i prema njemu djelovati multidimenzionalno. Osim ekonomske pomoći nužan je i obostran dijalog, razumijevanje i tolerancija različitih kultura, običaja, vjera, te širenje suradnje i pronalaženje zajedničkih interesa u najrazličitijim sferama društvenog života. Naime, u cilju postizanja EU-Mediteranske zone slobodne trgovine

¹⁹

"Evolution of the Mediterranean Dialogue", *NATO Handbook*, Bruxelles, 2001, str. 92.

²⁰

P. Siousiouras, "The Euro-Mediterranean Free Trade Zone: Prospects and Possibilities", *Mediterranean Quarterly*, Summer, 2003, str. 113-114.

ne, promatrano s pravnog aspekta, od 1995. godine do danas dosta je postignuto. Turska i Cipar imaju ugovore o carinskoj uniji s EU, Tunis, Maroko, Izrael, Jordan, Egipat, PLO potpisali su ugovore s EU kojima im se preferencijalima, kvotama i drugim ekonomskim instrumentima olakšava pristup njihove robe na tržište EU. Posebno su tretirani poljoprivredni proizvodi (koji čine i većinu izvoza mediteranskih zemalja na tržište EU), ali postoje i brojne ugovorene olakšice za obostrani plasman industrijskih proizvoda i tehnologije. Pritom EU ističe da zemlje Mediterana nisu dovoljno voljne međusobno gospodarski surađivati. To je samo jedan od problema koji usložnjava primjenu Barcelonske deklaracije. Za zastoje u njezinoj punoj realizaciji svakako su krive obje strane. Promatrano s aspekta EU, ona je danas ipak primarno zaokupljena vlastitim unutarnjim problemima koji su akutno vidljivi u svim sferama društvenog života (pitanje političkog ustrojstva, ustava, funkcioniranja institucija, ekonomska recesija, nedostatak mlade kvalificirane radne snage, staračka domaćinstva, poljoprivredna politika). Prošlogodišnjim velikim proširenjem (Estonija, Latvija, Litva, Slovačka, Češka, Poljska, Mađarska, Slovenija, Cipar, Malta) problemi su se samo usložili. EU danas ima razgranate ugovore o suradnji s brojnim regijama i državama svijeta, od Latinske Amerike do azijskog područja. Dio te velike lepeze čini i Mediteran. Načini i mjesta za raznovrsne oblike suradnje još uvijek postoje, ali je teško vjerovati da će se u bliskoj budućnosti EU fokusirati na produbljivanje i jačanje novih oblika regionalne funkcionalne suradnje. Bruxelles je fokusiran na finaliziranje trenutnog procesa širenja i produbljivanja (*widening and deepening*) EU.²¹

Zemlje Mediterana, potpisnice Barcelonske deklaracije, ipak još uvijek sa skepsom gledaju na stvaranje jedinstvene Euro-mediteranske zone mira, prosperiteta i demokracije. One su također najviše zainteresirane za konkretne oblike gospodarske suradnje s EU, ali ne kao jedinstvena regija, već pojedinačno. Razlozi za to su subjektivne i objektivne prirode. Mediteran sam nije jedinstvena cjelina i mnoge njegove subregije razlikuju se međusobno po postignutom stupnju stabilnosti, gospodarskog prosperiteta i razvoja demokracije više nego ukoliko se pojedina subregija uspoređuje s EU. Osim toga, na tim prostorima demokratski razvoj društva kakvog danas zagovara i pokušava nametnuti EU nema povijesne, kulturološke, sociološke, pa ni ekonomske korijene. Tržišna privreda se propagira, ali većina gospodarstava je još uvijek zatvorena u vlastitim granicama, nisu provedene reforme, a cjelokupna raspodjela društvenog proizvoda ne ide u prilog izdvajanjima za bržu transformaciju ekonomske sfere u cilju postizanja uvjeta za tržišnu privredu. Slično je i s potrebitim reformama političkih sustava većine tih zemalja. Sloboda medija, višestranačje, demokratski pluralizam na nacionalnom, etničkom, vjerskom planu, nužnost obrazovanja, prava žena, i ostale demokratske slobode i prava čovjeka doživljavaju se uglavnom kao sputavajući mehanizmi postojećim garniturama na vlasti.

21

Detaljnije vidjeti u R. Vukadinović, "Novo širenje Europske unije", *Međunarodne studije*, vol. IV, br. 3-4, 2004, str. 3-15.

U društveno-političkim, gospodarskim i socijalnim uvjetima kakvi danas prevladavaju u većini zemalja mediteranske regije mnogo je lakše, brže i profitabilnije baviti se pitanjima tzv. soft-security koja ne iziskuju strateški angažman, niti pak mogu pokrenuti neka neželjena unutarnja pitanja, a uglavnom donose velike zarade određenim grupama ili pojedincima. (proliferacija naoružanja, razni oblici kriminala, prostitucija, trgovanje djecom...) Demokratizacija i stabilizacija regije svakako bi umanjila njihove šanse. No, Mediteran ipak ne može opstati sam za sebe, niti EU može dugoročno zatvarati oči pred njegovim problemima (nezaposlenost, neobrazovanost, nerazvijenost, vjerski fanatizam, vojni sukobi, diktatorski režimi, sprega s terorizmom).

Demokracija se ne može ni nametati ni izvoziti, a slično je i s idejom euroatlantizma. I demokracija i euroatlantizam mnogo su stariji od osnivanja njihovih najeklatantnijih institucionalnih formi NATO-a i EU. Obje te organizacije od svog osnutka pokazuju značajan interes za Mediteran, ali je očito da je Mediteran, shvaćen u geografski širem kontekstu, nešto ipak drukčije od prostora na kojem su zaživjeli i desetljećima se razvijali euroatlantski odnosi. U pokušajima širenja euroatlantske ideje i na prostor šireg Mediterana, nitko to ne bi smio smetnuti s uma.

Jugoistočna Europa i Mediteran

Jugoistok Starog kontinenta još uvijek se često spominje kao najtrusnije područje posthladnoratovske Europe. No, promatrano šire, u razmjerima Mediterana od Azora do Bliskog istoka, jugoistočna Europa više nije najcrnja točka koja ruši stabilnost europskoga kontinenta. S izraženom tendencijom za ulazak u euroatlantske integracije sve zemlje jugoistočne Europe nalaze se na putu prema NATO-u i unatoč različitim oblicima povezivanja (Bugarska, Rumunjska članice; Hrvatska, Makedonija, Albanija u Partnerstvu za mir i članice Jadranske povelje te BiH i SiCG koje su započele suradnju u okviru Jadranske povelje) opredijeljene su za političko djelovanje koje je dugoročnog karaktera i sastavni je dio euroatlantskih tendencija za smirivanje odnosa na ovom prostoru. U odnosu na EU zemlje jugoistočne Europe također se nalaze u različitim fazama približavanja toj integraciji, ali je opći dojam da je put za Bruxelles trasiran.

Primjer jugoistočne Europe može biti korišten i u odnosima mediteranskih zemalja i NATO-a i EU-a jer je očito da su neke startne pozicije u političkom i vojnom pogledu bile slične. Istodobno i temeljni problemi ovih zemalja (ekonomski razvoj, nezaposlenost, korupcija, trgovina drogama, oružjem, ljudima...) pokazuju da se i na području tzv. soft-security mogu ulagati zajednički naponi kako bi se izgrađivali temelji odnosa za povezivanja s Europom i NATO-om. NATO se, kao centralni instrument vojno-političke suradnje u euroatlantskim odnosima, pokazao u nizu dosadašnjih prilika kao pogodno

sredstvo za stabilizaciju odnosa, a istodobno bio je to za istočnoeuropske zemlje i najbolji način za njihov ulazak preko NATO-a u Europsku uniju.

Imajući sve to na umu, mediteranske zemlje na primjeru jugoistoka Europe mogu naći mnogo sličnosti, mogu vidjeti kako se iz nekad turbulentnog područja (s otvorenim oružanim sukobima) jugoistok Europe danas kreće prema smirenijim odnosima funkcionalne suradnje stvarajući uvjete za postupno uključivanje pojedinih zemalja u NATO i Europsku uniju. Uz Mediteranski dijalog i Barcelonsku deklaraciju koji stoje kao otvorena ponuda za rješavanje ključnih problema u odnosima NATO-Mediterran i EU-Mediterran mediteranske zemlje moraju pokazati sa svoje strane političku volju i odlučnost za korištenje tih dokumenata uvjereni da bi i one jednoga dana mogle biti bar na razini jugoistoka Europe.

Literatura

- Ekisabeth Johansson-Nogues, "A 'Ring of Friends?' The Implications of the European Neighbourhood Policy for the Mediterranean", *Mediterranean Politics*, Vol. 9, No. 2, Summer, 2004.
- Frederic Volpi, "Regional Community Building and the Transformation of International Relations: The Case of the Euro-Mediterranean Partnership", *Mediterranean Politics*, Vol. 9, No. 2, Summer, 2004.
- Radovan Vukadinović, *The Mediterranean Between War and Peace*, Zagreb, 1987.
- Jaap de Hoop Scheffer, "NATO's 2004 Istanbul Summit: Charting the Alliance's Ongoing Adaptation to 21st Century Risks and Challenges", *Turkish Policy Quarterly*, Summer 2004.
- A. Missiroli, M. Ortega, "Partners and Neighbours: a CFSP for a wider Europe", *Chaillot Paper*, No. 64, September, 2003.

Summary

The recent large enlargement of the NATO and the EU has intensified the interest of euro-Atlantic allies in the Mediterranean region. NATO and the EU are expanding their range, their capabilities and the measures used for fighting the new security and stability challenges, securing latent crisis areas and focusing on the economic recovery of the countries from that region. The latest events show that without an appreciation for the historical and cultural heritage, national interests and the actual situation within the Mediterranean countries, NATO and the EU cannot reach adequate solutions for long term stability of this turbulent area on their own.